

egy történő behatolási kísérletet ír le. Talán ennél is fontosabb, hogy a néma koldusok említésekor Balogh nem azonosítja a felcserélődő szerepeket. Ugyanis a körön (házon) belül létező Hattyú kutya a mi és a bent kategóriáihoz esik közelebb, míg a néma koldusok („nyelvvel nem csak tekintettel rendelkezők” 84.), akiket Hattyú mint holtakat háborítatlanul hagyhat, a kint és az ók kategóriáival azonosulnak. A versben ezek az emberi alakok megfosztattak nyelvüktől, ezáltal attól a képességüktől, amely az antropológiai differencia modelljében az „ismeretlen” többletet, az ember és állat közti választóvonalat jelenti. A házórzés során Balogh kitér arra, hogy Hattyú, „ha szükséges, gazdája védelmében az én helyett felel” (85.), ám ebből elsősorban az elhatárolásra és a határhelyzetre (küszöb) fókuszál, és érintetlenül hagyja az én (versbeszélő) és a megszólított Hattyú kutya azonosulását. Hattyú a gazdája helyett bentről kintre beszél[het], amely során a bevezető értelmében maradéktalanul átlépi az antropológiai differencia kategóriáit.

Az *Identitás és differencia között* bevezetője a *Medvetáncra* is alkalmazható elméleti keret (pl. itt: 113.), ennek hangsúlyozására és a két tanulmány összekapcsolására a kötetforma lehetőséget adhatott volna. Balogh a tanulmányokat a primer szövegek időrendje és nem típusaik szerint rendezte el, így nem aknáztta ki a kötet szerkezeti lehetőségeit. A tanulmányok egymáshoz közeli olvasása kirajzolja, hogyan kapcsolódnak össze Balogh rövidebb szövegei akár módszertanilag, akár a mozgósított elméletek felől. Miközben egyik oldalról követendőnek tartom Balogh választását, hogy kötetbe mentette folyóirat-tanulmányait (és remélhetőleg ezt megteszi majd az irodalomtörténeti és az elméleti szövegei esetében is), a kötetkoncepció lelkes híveként mégis bizom abban, hogy a következőkben izgalmas szempontok szerint szervezi őket, illetve kihasználja a kötet adta lehetőségeket a tanulmányok egymás közti párbeszédére. [*Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum*]

VERÉB ÁRNIKA

Az érett, nagy középkor

ADAMIK TAMÁS: *LATIN IRODALOM AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN [12–13. SZÁZAD]. A KERESZTÉNY EURÓPA VIRÁGKORA*

Adamik Tamás könyvsorozatának negyedik, záró kötete a 12–13. század, az ún. „érett vagy nagy középkor” időszakának irodalmára épül, melyet a korszak *eszméi gazdagsága és magas művészi színvonala miatt* (17.) virágkornak vagy aranykornak is nevezünk. A könyv egyik nagy érdeme, hogy az irodalomtörténeti folyamatokat a társadalmi változásokkal együtt szemléli. Ez az összetett perspektíva mutatja meg, hogy a középkor szellemi életének alakulása milyen módon kapcsolódik össze Európa gazdasági struktúrájának megváltozásával. A mezőgazdaság fellendülése a lakosság növekedését, a városiasodást és a kolonizáció jelenségét eredményezte. E folyamatok az egyházat a pasztorális teológia megváltoztatására sűrgették, ezért a megújulás érdekében reformok és zsinatok követték egymást. A szociális fellendüléssel párhuzamosan a káptalani és kolostori iskolákból megalakultak az első egyetemek (Pádua, Párizs, Oxford, Montpellier, Prága, Krakkó, Bécs, Heidelberg), melyek a *tanárok és*

a diákok autonóm testületét jelentette (*universitas magistrorum et scholarium*) [25.]. A 12. századtól a párizsi egyetem kiemelkedő helyet foglalt el, a teológiai tanulmányok modelljévé vált egész Európában. Ezért nem meglepő, hogy a középkori prédikáció műfaji átalakulása szorosan összekapcsolódik a párizsi magisterek világával. A kijelölt korszak latin nyelvű keresztény hagyományunk egyik csúcspontja, a megelőző korszak neoplatonista gondolkodása kezd háttérbe szorulni, és egy arisztotelészi logika alapjain működő spekulatív filozófia módszertana rajzolódik ki.

A paratextus irodalomtörténeti kötetként nevezi meg a művet. Az egyes korszak-határok felállításának problémaköre, a tagoltságnak és a megakasztásnak a nehézségei az irodalomtörténeti gondolkodásra súlyként nehezednek, ezért jogosan hosszúra nyúló diszkusszió és nem egyszer heves vita kíséri a korszakolás kísérleteit. Azonban ha a kötet használati mibenlétére, funkcionális szempontjaira helyezük a hangsúlyt, akkor jól érzékelhető, hogy a korszakok nem *éjjeli örökként* váltják egymást, hanem az előző századokra épülő eleven hagyományrendszer tárul elénk. A kötet kronológiai szemlélete és tematikai egysége lehetőséget teremt, hogy az olvasó irodalomtörténeti kézikönyvként, tankönyvként is használja. Értelmezhető egy korszak antológiájaként is – ebben az értelemben a középkori gondolkodás történetének a szöveggyűjteménye –, illetve egy meghatározott szellemtörténeti korszak monográfiájaként is.

Adamik professzor úr műfajok és tematikák sokszínűségén keresztül kiválóan reprezentálja a középkori ember világképét és a korszak irodalmi életének szellemi pezsgését. Kötetében költői és prózai műfajok egyaránt szerepelnek: himnusz, imádság, zoltár-parafrázis, sírvers, dal, epigramma, siratóéneke, útirajz, levél, sermo, tractatus, dialektikus vita, kommentár, legenda, elbeszélő példairódalom. Az egyházi tematikájú, teológiai és filozófiai művek mellett feltűnnek világi témák is, ilyen például Marbodus Redonensis *Verna pulchritudo* – Tavaszi szépség [57.] című költeménye, melyben a természet szépsége és szeretete mint egy reneszánsz festmény jelenik meg előttünk: *Gramineum vellus superinduxit sibi tellus. / Fronde virere nemus et fructificare videmus.* [Gyepből szőnyeget alkot a föld a pusztá kezével. / Látjuk, amint a liget zöldül, s termése is eljön]. Marbodus a drágakövekről is írt hexameterben (*Liber lapidum* – Ékkövek könyve), az ékkövek fajtáit nemcsak bemutatja, hanem nevük és tulajdonságaik által szimbolikus jelentésüket is feltárja. A világi líra teljessége a *Carmina Burana*-ban [571–601.] mutatkozik meg leginkább. A gyűjtemény költeményei három tematikus csoportra oszthatók: morális-szatirikus versek, szerelmi dalok, bor- és játékdalok – liturgikus drámák. A szerelem tematikája többszörösen is összetett módon bontakozik ki a kötetben. Egyrészt a földi szerelem egy tragikus történetét olvashatjuk a *Historia calamitatum* – Szerencsétlenségeim története [158–168.] című levélkorpuszban, melyet a kézirati hagyomány Abaelardusnak és Héloïsenek tulajdonít, másrészt az égi szerelem túlarádó isteni tapasztalatát láthatjuk Szent Bernát *Sermones super Cantica Cantorum* – Prédikációk az Énekek énekéről című gyűjteményében. Ezek a sermók a középkor latin nyelvű irodalmának talán legnagyobb hatást kifejtő művei közé sorolhatóak.

A könyv húsz fejezetből és százhárom alfejezetből épül fel. Az első fejezet egy általános bevezető tanulmány, amely *Az érett középkor latin irodalmának történeti és kulturális háttérééről* szól [21–29.]. Ezt követően tizenöt szerző és azok kiemelt művei következnek [31–485.], két fejezet Szent István király és Szent László király legendáiról szól [487–534.] majd ezt a *Gesta Romanorum* [537–568.] követi, utolsó fejezetként pedig a világi költészet gyűjteménye, a *Carmina Burana* [570–602.] áll. A művek száma

rendkívül impozáns, közel kétszáz prózarészlet és vers szerepel a kötetben. A fejezetek felépítése jól átlátható és követhető. Adamik Tamás minden szerző esetében legelőször egy rövid életrajzot, portrét közöl, majd az életműből az általa fontosnak tartott művek követik egymást latin és magyar nyelven. Fordításait metrikai hangsúlyosság és a strofászerkezet pontossága jellemzi. Az irodalmi alkotásokhoz minden esetben értelmezést segítő jegyzetet, elemzési perspektívát, tágas értelmezői horizontot nyújt. A már meglévő értelmezői hagyományt szervesen építi kötetébe, de minden esetben reflektáltan, ha szükséges, pontosítja és javítja a korábbi szakirodalmat. Stílusa magával ragadó, olykor személyes megjegyzéseivel, humorával élettel telivé válik a tudományos hangnem. A művek és az elemzések dialogikus viszonyban állnak egymással. Minden fejezet végén a kiemelt művekhez alapos bibliográfiát csatolt. A kötet jól strukturált, gondos szerkesztése Kisdi Klárának köszönhető, aki továbbá a Név-és tárgymutató [605–635.] készítésével tette teljessé a kötetet.

A könyvnek számos erénye közül mindenképpen kiemelendő az arányérzéke. Adamik Tamás gazdag és rutinos írói tapasztalatából kifolyólag (és a katedrán eltöltött pályája miatt is) jól látja és helyesen méri fel, hogy milyen terjedelmi határok szerint írható meg egy szintézis, feltehetően befogadói nézőpontokat is figyelembe vett, ezért lett megérthető és átlátható a munkája. Irodalomtörténeti kötete így is egy rendkívül terjedelmes opus, de számos monográfia írójával ellentétben nem esik a holisztikusság csapdájába. Nemzetközi kitekintés esetén is tudunk példát hozni olyan irodalomtörténészekre, akiknek műveire a teljesség megragadásának és bemutatásának a vágya miatt arány- és koncepcióvesztés vagy inkoherencia jellemző. Adamik Tamás könyvére ez a holisztikus eszményhez való görcsös ragaszkodás egyáltalán nem áll, ellenkezőleg, a szelektálás és a kiemelés művészete annál inkább. Erre talán a legjobb példa a szerzők és műveik kiválasztása. Válogatása során a szerző a személyes érdeklődésének ad teret, ezért nemcsak a kánonon belül kitérített helyet elfoglaló szerzők [pl. Petrus Abaelardus, Hildegard von Bingen, Albertus Magnus vagy Thomas Aquinas] kaptak helyet, hanem a kánon perifériájára szorult alkotók is, akik csak a korszak kutatói számára ismeretesek [pl. Marbodus Redonensis vagy Baldericus Burguliensis]. Több irodalomtörténeti összefoglalóban megfigyelhető, hogy a művek megközelítései elfedik a művet, ha lehetőség engedi, az aránytartás miatt inkább két kötetbe foglalnak egy szintézist: egy szöveggyűjteménybe és egy tanulmánykötetbe. Adamik Tamás könyvében fontos szerepet töltenek be a középkori szerzők életrajzai, és még fontosabbat a művekhez íródott elemzések, de a kötet középpontjában mindvégig az eredeti művek és fordításaik állnak. Talán éppen emiatt nem véletlen, hogy Bernardus Claraevallensis [Clairvaux-i Bernát] munkái közül kiemeli a *De connexione quattuor primarum virtutum* – A négy sarkalatos erény összetartozásáról című művet [205–206.] is. A ciszterci szerzetes erénytanának a középpontjában a temperantia, vagyis a mértékletesség erénye áll, ez az alapja, gyökere a többi három erénynek, az okosságnak [*prudencia*], a bátorságnak [*fortitudine*] és az igazságosságnak [*iustia*]. Úgy vélem, hogy ez az erények rendjéről alkotott kép, amely joggal juttathatja eszünkbe a horatiusi aranyközépszert [*aurae mediocritas*], Adamik professzor könyvében is érvényesül.

Az irodalomtörténeti összefoglaló következő érdeme a tradícióhoz fűződő viszonyrendszerből fakad. A tradíció iránti érzékenységet és elhivatottságot mutatja, hogy a szerző a művekhez termékeny hermeneutikai szemléletmóddal közelít, törekszik

a szövegtörténeti összetettség és a szerzőség kérdéskörének a vizsgálatára is. Elemzéseinek módszerét a középkor egyik jellegzetes műfajára, a kommentáriradalomra építi. Adamik könyveinek fontos jellegzetessége, hogy az antikvitás tradíciójának a folyamatosságát látványosan fel tudja mutatni, az antikvitás és a keresztény hit összekapcsolódási pontjait reflektáltan domborítja ki. A kiválasztott művek lehetőségét teremtenek arra, hogy a 12–13. század irodalmában a klasszikus római retorikai hagyomány továbbélése megmutatkozzon. Elemzései bővelkednek retorikatörténeti magyarázatokban. A trivium [*grammatica, rhetorica, dialectica*] részeként számontartott retorika fontossága a korszakban megkérdőjelezhetetlen. Erre könyvében kiváló példák egyike Marbodus Redonensis *De ornamentis verborum* – A szavak ékességeiről [32–33.] című verse, amelyben egyik, költőnek készülő tanítványának [Marbodus discipulo suo] a figyelmét hívja fel a retorika stílusának egyik fontos részére, a szóalakzatok helyes használatára. Adamik hatásosan mutatja be Marbodus és a klasszikus hagyomány [Rhetorica ad Herennium], valamint a római rétorok, Cicero és Quintilianus művei közötti kapcsolatot. Az antikvitás szellemisége megmutatkozik Baldericus Burguliensis *Qua intentione scripserit* – Milyen szándékkal ír? [84–87.] című, ars poetica jellegű versében is. Egyrészt a vers *recusatio*, mivel egy olyan dilemmát jár körbe, amely már az ókori szerzőket is foglalkoztatta: melyik műfaj méltóbb az alkotáshoz. Adamik az antik példakövetést Martialinak a nagy- és kisköltészet szembeállításáról szóló epigrammájában fedezte fel. Másrészt Catullus hatása is érezhető, egyik leghíresebb epigrammájának kezdő sorait – *Odi et amo* – eleveníti meg Baldericus a *vel amo vel quidlibet odi* [szeretet vagy gyűlölet éltet] kifejezésekkel.

Az antikvitás jelentősége a korszak skolasztikus teológiai és filozófiai gondolkodásában és módszertanában is megmutatkozik. A 12–13. században Arisztotelész írásai az arab fordítások révén meghatározóvá váltak. Bonaventura az ágostoni hagyományt képviselte, ezzel szemben Albertus Magnus és Thomas Aquinas fogalmi kategóriái már az arisztotelészi logikába ágyazódtak. Érdemes figyelemmel kísérni a skolasztikus gondolkodástörténetben a teológia és a filozófia kapcsolatát. A korszak Petrus Abaelardust Arisztotelész egyik legnagyobb ismerőjeként tartotta számon. A *Theologia Summi Boni. Tractatus de unitate et trinitate divina* – A Legfőbb Jó teológiája. Értekezés az isteni egységről és hármasságról [143–145.] című szisztematikus teológiai értekezésében a Boëthius-féle filozófia alkalmazásával a dialektika alapján magyarázza a Szentháromságot. Hugo de Sancto Victore fő műve, a *Didascalicon* [227–229.] a teológia elméleti kereteit úgy vizsgálja, hogy egyúttal a filozófiai tudományoktól is megkülönbözteti. Művében a Szentírás történeti, allegorikus és tropologikus értelmezési módjait is megfogalmazza, illetve kifejti az Írás olvasásának a helyes módját és rendjét is: ezek a *lectio* [olvasás], *meditatio* [elmélkedés], *oratio* [imádkozás], *operatio* [cselekvés] és a *contemplatio* [szemlélődés]. Ez a lépcsőzetes módszer évszázadokig meghatározza a Szentírás tanulmányozásának a helyes módját. Adamik Tamás Hugo szisztematikus teológiáját követően egy másik szentviktori teológust is bemutat, Richárdot, akit Dante úgy ír le, hogy ő volt az, *aki a szemlélődésben embernél több volt. Az Isteni színjáték* szerzője feltételezhetően Richárd szemlélődésről szóló művei miatt fogalmazott így, melyeket *Beniamin minorként* és *Beniamin maiorként* nevezett el. Adamik a *Beniamin maior* – A nagyobb Benjaminból [247–255.] közöl részleteket, amelyekben a szerző a szemlélődés állomásait és folyamatát járja körül. Egy olyan *kontemplatív útról* számol be, amely egy felemelkedési sémával írható le.

Richárdnak a misztika elméletével kapcsolatos művei a keresztény spiritualitástörténet legtermékenyebb recepciói közé tartoznak. Adamik Tamásnak mindenféle túlzó didaktikus jegyek nélkül sikerül rávilágítania arra, hogy a rendszeralkotó spekulatív teológusok és a kontempláció mesterei *azonos szellemi világba tartoznak*. A középkori skolasztika és misztika nem zárja ki egymást, sokszor összefonódva akár egy életművön belül alkot egy egész rendszert. A skolasztika és a misztika között átjárható határ húzódik, amely a latin nyelvnek is köszönhető, ezért kiemelten fontosnak tartom, hogy a kötetben a művek latin nyelven is szerepeljenek, mert a misztika szöveghagyománya a latin nyelv terminológiai rendszerén keresztül érthető meg igazán. [A népnyelvű misztika és a skolasztika esetében jelentősen átalakul ez a viszonyrendszer, hiszen itt a nyelv megváltozásával a gondolkodás irányultsága is megváltozik.]

A kötetben a szerzők kapcsolati hálót alkotnak, mesterei vagy tanítványai [Petrus Abaelardus – Ioannes Saresberiensis], vagy éppen vitapartnerei [Petrus Abaelardus – Bernardus Claraevallensis] voltak egymásnak. Még ha térben és időben távol is éltek egymástól, a klasszikus latin nyelvben gyökerező tradíció, az egyházi gondolkodás és műveltség összekapcsolta őket.

Adamik Tamás könyvsorozata egyértelműen hiánypótló, kötetei nemcsak a szakmának, hanem a nagyközönségnek is készültek. A kötetek hatására a hálátlan olvasó már következő századok monografikus igényű feldolgozásában kezd el reménykedni, hiszen a 14–15. század irodalmi hagyománya is kimeríthetetlenül gazdag [gondoljunk csak Dante, Petrarca vagy Boccaccio alkotásaira]. A bemutatott irodalomtörténet, Szerb Antal szavait idézve, „emberien élő, emberien átél, humánus stílus által szeretné emberi szívekhez közel hozni” [*Magyar irodalom története*, Magvető, Budapest, 1934, 24.] a középkor latin irodalmát. Úgy vélem, ez sikerült. [*Kalligram*]

SZAMKÓ ESZTER

• • • • •

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.